

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a preprint version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/61141>

Please be advised that this information was generated on 2020-09-23 and may be subject to change.

FOCUS - 1 of 1 DOCUMENT

de Volkskrant**December** 28, 2004**Verlichting is geen programma ; Onmondigheid uit luiheid kun je iemand verwijten****BYLINE:** REMIEG **AERTS****SECTION:** Forum; Pg. 13**LENGTH:** 1001 words

De Verlichting is een cultuurfase, met als leuze: durf zelf te denken. Iets anders dus dan een heropvoedingskamp voor moslims, betoogt Remieg **Aerts**.

De laatste tijd wordt in het publieke debat nogal eens gerefereerd aan de Verlichting, helaas in karikatuurale zin. Zo hoor je regelmatig dat de islam bij wijze van inburgering de Verlichting moet doormaken, als een soort heropvoedingskamp. Anderen betitelen dit als 'Verlichtingsfundamentalisme' en stellen de Verlichting in een moeite door verantwoordelijk voor de Amerikaanse inval in Irak, het communisme, het totalitarisme en de systematische genocide.

Op zulke momenten is het heilzaam terug te keren naar de kern van de zaak. Om te beginnen: de Verlichting bestaat eigenlijk niet. We duiden met die term een geheel van nieuwe inzichten aan dat ongeveer tussen 1680 en 1800 in vooral West-Europa is gevormd - ideeën en theorieën van filosofen, predikanten, wetenschapsbeoefenaars en schrijvers. Ondanks alle internationale uitwisseling nam die 'Verlichting' in elk land een andere vorm aan.

De Franse verlichting was strijdbaar antiklerikaal en kwam in bepaalde uitingen tot een materialistische levensbeschouwing; de Nederlandse Verlichting was overwegend verzoenend en moralistisch gestemd. Alleen al zulke verschillen moeten een rem zijn op grove generalisaties. Toch zijn er een paar dominante motieven aan te wijzen, waardoor we de beweging ook als een cultuurfase kunnen beschouwen. Vanaf Balthasar

Bekkers De betooverde wereld (1691-93) richtten Verlichtingsauteurs zich tegen magisch denken en autoriteitsgeloof. Begrijpelijk, in de voorafgaande twee eeuwen veroorzaakten volksgeloof, godsdienstoorlogen en een willekeurige en autoritaire staatsmacht veel ellende.

Misschien de mooiste samenvatting van het Verlichtingsdenken is de bijdrage van Immanuel Kant aan het Berlinische Monatsschrift van december 1784, nu precies 220 jaar geleden. Op de vraag Was ist Aufklärung? komt de kleine Königsberger filosoof direct ter zake: 'Verlichting is de emancipatie van de mens uit zijn verwijtbare onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen je zonder leiding van anderen te bedienen van je eigen verstand. Verwijtbaar is die onmondigheid als zij niet voortkomt uit gebrek aan hersens, maar uit gemakzucht en gebrek aan moed. Sapere aude! Durf te weten! Heb de moed je op eigen kracht van je verstandelijke vermogens te bedienen! Dat is de leuze van de Verlichting!'

Het kritisch, zelfstandig onderzoek staat in het Verlichtingsprogramma tegenover elk autoriteitsgeloof dat berust op gewoonte, macht of ingesleten vooroordeel. Waar het een aansporing was te begrijpen hoe de dingen werkelijk in elkaar zitten, opende het de weg voor de moderne wetenschap. Waar het de schijnbare vanzelfsprekendheid van de bestaande orde in bestuur, religie en maatschappij ter discussie stelde, opende het, met de Amerikaanse en Franse revoluties, de weg voor experimenten met nieuwe politieke en sociale modellen.

De Verlichting schiep het besef dat mensen zelf, in overleg, kunnen bepalen hoe zij willen samenleven en bestuurd worden. Daarmee vormt zij de basis van de democratie en de moderne, scheppende voorstelling van politiek.

Voor de religie had het Verlichtingsideaal drie consequenties. Het was een aansporing om buiten religieuze gezagsdragers om over de godsdienst na te denken. Zelfs heilige geschriften mochten onderwerp van onderzoek zijn en verloren daarmee feitelijk hun

onaantastbare, goddelijke autoriteit. En elk religieus stelsel verloor zijn aanspraken op de absolute waarheid; de sfeer van de goddelijke waarheid lag per definitie buiten het bereik van menselijke kennis. Geloof werd daarmee ten volle geloof, een persoonlijke behoefte of gevoel, en niet meer dan dat.

Een ander belangrijk aspect van de Verlichting was het denken in termen van natuurlijke rechten. Zoals het in de opening van de Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger (1789) staat: elk mens is van nature vrij en gelijk. Het verlichtingsdenken vertoonde wel behoefte aan systematisering, maar beschouwde het individu niet primair als lid van een ras, volk, stand, of religie. Het mocht zo zijn dat mensen geboren worden als lid van dergelijke gemeenschappen, het individu moet de ruimte te krijgen zich persoonlijk te ontplooien en zijn omgeving te kiezen. Dat was, in de 18de eeuw, een revolutionaire gedachte en is het in sommige gemeenschappen kennelijk nog steeds.

Die gedachte was verbonden met het ideaal van vrije, publieke discussie, onafhankelijk van staat en kerk. De 18de eeuw is de eeuw van de 'sociabiliteit', de zelforganisatie van burgers in verenigingen, clubs en tijdschriften. Daarmee ontstond de civil society, een voorwaarde voor het functioneren van een democratie.

De Verlichting, als historische erfenis, was dus geenszins bedoeld als dwangmatig opvoedings- en

voortgangsprogramma. Zij verdedigde de rechten van het vrije denken, het individu en de burger tegenover de machten van traditie, groep, staat en kerk. Zij moedigde mensen aan zich in vrijheid te verenigen. Maar zij veronderstelde ook dat mensen meer willen zijn dan 'geestelijke huisdieren', in de woorden van Kant. Verlichtingsdogmatisme bestaat niet, omdat het een kritische, vragende houding is. Wat daartegen niet bestand is, moet zijn machts-aanspraken laten varen.

De barmhartigheidsgedachte is misschien de belangrijkste erfenis van de christelijke religie. De 18de eeuw bracht de onvoorwaardelijke vrijheid van het rationele, publieke oordeel en de nadruk op humaniteit. Wie zich hier of elders in de wereld beroept op mensenrechten en intellectuele vrijheid of gebruik maakt van de verworvenheden van de moderne wetenschap, heeft die te danken aan de principes van de Verlichting. Geen cultuurrelativisme kan die waarden miskennen. Wie die eenvoudige aansporing - durf zelf te denken - als een bedreiging ervaart, ziet zijn vijand in de spiegel.

Remieg **Aerts** is hoogleraar politieke geschiedenis in Nijmegen.

LOAD-DATE: December 28, 2004

LANGUAGE: DUTCH